

Kronika

Var kommer alla stöddiga bossar från? Lars Fimmerstad undrar över ledarkulten.

Führerkult i folkväldena

En av de märkligaste atavismerna i vår kulturkrets är behovet av ledare. Ledaren ska vara karismatisk, ledaren ska vara kraftfull, ledaren ska vara auktoritär. Märkligt nog frågar vi oss inte varför vi inte gjort oss av med denna kvarleva från urtiden.

Så långt vi kan blicka tillbaka i historien har det funnits två slags beslutsformer – den autokratiska och den kollegiala. Den politiska historien är en ständigt pågående konflikt mellan de två.

Vad får oss att tro att enmansbeslut är effektiva i våra oöverblickbart komplexa samhälls- och företagsstrukturer?

Även i västerländska politiska demokratier vacklar vi mellan dessa extremer.

Tage Erlander förklarade en gång att han inte var en ledare, endast ordförande i en regering där det fattades kollegiala beslut. På den tiden betraktades länder som dominerades av kraftfulla

ledargestalter som en smula efterblivna. Frankrikes behov av en general de Gaulle framstod som ett tecken på landets pittoreskt latinska ålderdomlighet. Fråsmännen sågs inte som lika mogna som den svenska modellens förnuftiga medborgare. Ännu mer primitiva länder hade en Franco eller Salazar.

Men under 1980-talet fick ledarkulten ett nytt uppsving. När politiken i de västerländska demokratierna långsamt blev televiserad såpopera fanns det liten plats för nyanser i skildringen av de samhälleliga beslutsprocesserna. Nu rymdes bara huvudrollsinnehavare i rutan. En Reagan, en Thatcher, en Palme föreföll att styra ensam. I Sverige ändrade vi konstitutionell praxis så att regeringsbildningen koncentrerades till statsministern. Statsministern började sparka och anställa statsråd efter behag. Nu har vi ett land där Persson regerar, kanske inte med framgång, men Persson ska regera, det är ingen som ifrågasätter det.

Även inom näringslivet skedde en renässans för den hårde ensamma ledaren. Företagsledare som få kände till ryckte fram som solitärer aktörer på den ekonomiska scenen. Likt forntida sveahövdingar fick de räkna med att bli offerade om avkastningen var dålig eller överhjälas med omtäliga rikedomar och ärebetygelser när tillväxten var god inom domänen. *The One Minute Boss* frågar ingen till råds. Och viktiga beslut om valutan bör enligt gällande mode fattas av starka riksbankschefer utan kollegialt tjafs.

De två beslutsformerna har enligt mänsklig erfarenhet sina två tillämpningsområden. När det är bråttom, som var seglarbesättning i storm eller anfallande pluton vet, ges inte tid till sammanträden. Då är det bäst att besluten delegeras till en hjärna som ger blixtnabba order om gruppen ska hinna reagera på omständigheternas skiftningar. Men när det ges tid att väga besluten och kompromisser mellan intressen måste träffas kan de gamles råd, styrelsen, parlamentet sammanträda.

Varför odlas då ledarkulten mer än någonsin i de västerländska demokratierna? Vad får oss att tro att enmansbeslut är effektiva i våra oöverblickbart komplexa samhälls- och företagsstrukturer?

Därför att vi lever i en katastrof. Den mediala bilden av verkligheten motsvarar kravet på hastiga beslut av kraftfulla ledare. Vi ropar efter ledare när verkligheten beskrivs som en ständigt pågående kris.

Men befinner vi oss i en nödsituation som fordrar hjältar som griper rodet? Om detta är kris så är det alltid kris och då förlorar begreppet sin mening. Då har vi inget ord kvar för verkliga kriser. I vår lilla värld kanske vi inte behöver en Persson utan en Erlander. Eller varför inte en Lipponen?

16 april 1999
LARS FIMMERSTAD

Den förläagne krigsherren

Karl XI är en av Sveriges mest betydelsefulla men minst kända kungar. Klas Östman har läst Uptons viktiga och lite besynnerliga biografi.

Det finns få större verk på Engelska om svensk historia. De flesta är skrivna av den häromåret avlidna Michael Roberts, som mest har behandlat perioden från Gustav Vasa till Gustav II Adolfs död. Till det ska läggas Ragnhild Hattons biografi över Karl XII. Detta märks när utländska historiker då och då refererar till Sverige. Det blir rejält konstigt ibland.

Historia
Anthony F Upton
Charles XI and Swedish Absolutism
Cambridge University Press, 1998

Nu har det prestigetunga förlaget Cambridge University Press fyllt en av de största luckorna, med Anthony F Uptons skildring av det svenska enväldets och dess skapare, *Charles XI and Swedish Absolutism*. Kanske får vi snart en översättning, för en modern biografi över Karl XI saknas nämligen även på svenska. Och det trots att kungens liv bjuder en riktig tvåloparintrång, med tidigt död fader, besvärlig ungdomstid, dåliga rådgivare och en dramatisk vändpunkt, följd av framgångsrik kamp och pliktuppfyllelse.

När den fete krigaren Karl X Gustav plötsligt kreperade under riksdagen i Göteborg 1660 var hans son Karl 5 år gammal. En förmyndarregering trädde till, men efter komplicerade politiska och juridiska strider kom den i praktiken att sammansmälta med det gamla riksrådet.

Resurserna räckte inte

Förmyndarregimen hade inget lätt uppdrag. Skåne, Blekinge, Halland och Bohuslän hade under Karl X Gustav lagts till tidigare erövringar i Tyskland och Baltikum. Ändå började det stå klart att Sveriges resurser inte räckte till för ytterligare expansion. Frågan var om man kunde behålla vad som rövats.

Rådsherrarna skulle ha behövt föra en stram finanspolitik för att först och främst säkra resurser till armén och flottan, men kunde inte samla sig till så obehövliga beslut. Följden blev såväl statsfinansiell kris som allvarligt förfall inom krigsmakten.

Men problemen kom inte riktigt till synes under de första åren efter att Karl hade blivit myndig 1672 och själv börjat leda rådsmötena. Han fortsatte att lita på sina tidigare förmyndare i det mesta, främst bland dem sin ingifte farbror, rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie.

Stackars Karl XI trodde sig kanske inte ha något val. Under hela

hans uppväxt hade omgivningen bekymrat sig över kungens uppenbara brist på både läshuvud och social begåvning. Jakter och krigsövningar var det enda han visade fallenhet för. Den italienske diplomaten Lorenzo Magalotti hade följande att rapportera från sitt Sverigebesök år 1674:

Den unge kungen ser ut som en människa som är förlägen och rädd för allt. Det verkar som om han inte vågade se någon i ansiktet. När han sitter till häst, tycks han vara en helt annan människa. Då ser han verkligen ut som en konung. Han faktar bra och rider bra. För övrigt är han okunnig i allting.

Krigskonst från förr. Karl XI:s militära organisation fungerade till och med efter hans död.

Ett av förmyndarnas sätt att hjälpa upp de dåliga finanserna hade varit att ingå en allians med Frankrike, som betalade frikostigt för att Sverige skulle hålla en armé stående i Pommern. Det ledde till att Sverige 1675 drogs in i ett krig på kontinenten som landet var illa förberett för. De tyska provinserna gick förlorade, Danmark invaderade Skåne och den illa underhållna flottan kapsejsade.

Sverige slapp ur kriget med blotta förskräckelsen utan att förlora något av sina erövringar. Den unge Karl var vorden lika stor hjälte som sin höge fader.

Nu tog Karl XI själv befälet över sin förfallna krigsmakt och rida och fäkta förstod han sig som sagt på. Kungen ledde personligen armén till seger i det osedvanligt blodiga slaget mot danskarna vid Lund, och Sverige slapp ur kriget med blotta förskräckelsen utan att förlora något av sina erövringar. Den unge Karl var vorden lika stor hjälte som sin höge fader.

Förmyndarna i riksrådet hade ju däremot gjort mediokra insatser både före och under kriget. Kungen struntade helt enkelt i dem och började styra ensam.

Rådet försökte hävda sina anspråk på del i makten, men såväl de ofrånse stånden som stora delar av lågadeln stödde kungen. Vid riksdagen år 1680 formaliserades det karolinska enväldet som skulle vara till Karl XII:s död 38 år senare.

Som titeln antyder är det främst tiden tiden efter 1680 som behandlas av Upton. För kungen var det alla viktigaste att rusta upp krigsmakten, så att Sverige skulle vara redo nästa gång grannarna försökte ta sina territorier tillbaka. En orsak till den breda uppslut-

ningen kring kungen var hans plan för hur detta skulle finansieras: inte i första hand genom skattehöjningar för alla, utan genom en reduktion. Kronan tog helt enkelt tillbaka gods som vissa adelsmän tidigare fått i ersättning för olika tjänster.

Försörjning från gårdar

Vinsterna från reduktionen användes även i Karl XI:s andra stora reformarbete, utbyggnaden av indelningsverket och knektehållet. De systemen innebar bland annat att Sverige fick en stående armé, vars enskilda soldater i fredstid försörjdes med avkastningen från en eller flera bestämda gårdar. Att skaffa pengar till soldater genom allianser med rikare länder hade ju visat sig riskfyllt.

Kungen höll under resten av sitt liv hårt på en fredlig politik, men den nya militära organisationen visade sig fungera perfekt när det fruktade anfallet från grannarna kom strax efter hans död 1697. Sonen Karl XII behövde bråda svara svinga sig upp i sadeln och ge marschorder. Och indelningsverket försvann inte slutgiltigt förrän med den allmänna värnpliktens införande år 1901.

Historikerna har av hävd prisat varaktigheten i kungens reformer och hans fredliga och adelsfientliga politik. En traditionell bild är att enväldet tjänade småfolkets intressen och att Karl XI:s personliga insatser höll liv i den svenska stormakten i flera decennier extra.

Brandfackla från 1800-talet

Anthony Upton ansluter sig till den tolkningen, utan egentliga reservationer, vilket är märkligt gammaldags. Som att kasta en brandfackla från 1800-talet. Hans framställning lutar sig också ganska tungt mot forskning från det seklet. Trots det kommer boken att bli ett internationellt standardverk.

Förhoppningsvis kommer snart ett motsvarande arbete om den svenska som det utomlands finns allra störst intresse för – Axel Oxenstierna.

KLAS ÖSTMAN